

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA DINIY TERMINLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

OTABEK ANVAROVICH MAVLONOV

Xorijiy filologiya kafedrasida katta o'qituvchisi,

Alfraganus universiteti, Toshkent

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Unda har ikkala tilda mavjud bo'lgan diniy terminologiyaning kelib chiqishi, semantik o'zgarishlari, morfologik va sintaktik qurilishi tahlil qilinadi. Maqolada diniy leksikaning madaniy va tarixiy omillari, tarjima jarayonidagi o'ziga xosliklari hamda ma'noviy ekvivalentlik masalalari yoritilgan. Ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning umumiylik va farqlari, ularning kommunikativ rolini anglashga alohida e'tibor qaratiladi. Maqola tarjimonlar, lingvistlar va madaniyatshunoslar uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: diniy terminlar, ingliz tili, o'zbek tili, lingvistika, semantika, morfologiya, tarjima, madaniy omillar, leksik ekvivalentlik, terminologiya.

Kirish qismi: Har bir til millatning madaniyati, tarixi va dunyoqarashining o'ziga xos ko'zguvidir. Tilda aks etgan diniy terminologiya esa nafaqat tildagi ma'naviy boylikni, balki xalqning diniy qarashlarini, madaniy merosini va ijtimoiy ongini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillari diniy terminologiyasi lingvistik jihatdan boy va xilma-xil bo'lib, bu ikki tilda shakllangan terminlar asosan madaniy va tarixiy jarayonlarning natijasi hisoblanadi.

Ingliz tili asosan xristianlik bilan bog'liq diniy terminlarni o'zida mujassam etgan bo'lsa, o'zbek tili, asosan, islom dini bilan uzviy bog'liq bo'lgan terminlar orqali boyigan. Shu bilan birga, ingliz tiliga lotin, yunon va ibroniy tillarining, o'zbek tiliga esa arab va fors tillarining kuchli ta'siri seziladi. Bu jarayon diniy terminlarning shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy tilda qo'llanilishida o'z aksini topgan.

Diniy terminlar faqatgina diniy amaliyotlar yoki ibodat doirasida ishlatiladigan so'zlar bilan cheklanib qolmaydi. Ular ijtimoiy hayotda, kundalik muloqotda va madaniy jarayonlarda ham keng qo'llaniladi. Masalan, ingliz tilidagi "faith" (e'tiqod) yoki o'zbek tilidagi "xudojo'ylik" kabi tushunchalar nafaqat diniy, balki ijtimoiy kontekstlarda ham ishlatiladi.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq qilish orqali quyidagi masalalar yoritiladi:

- diniy terminlarning kelib chiqishi va tarixiy shakllanishi;
- diniy terminologiyaning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari;
- ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlarning umumiylik va farqlari;
- tarjima jarayonida diniy terminologiyaning o'ziga xos jihatlari.

Mazkur mavzuni tadqiq etish nafaqat lingvistika uchun, balki madaniyatlararo muloqot va tarjima faoliyati bilan shug'ullanayotgan mutaxassislar uchun ham muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, maqola diniy terminlarning lingvistik jihatlari chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularni o'zlashtirish va tarjimada qo'llash uchun zarur bilim va amaliy tavsiyalarni taklif qiladi.

Asosiy qism: Ingliz va o‘zbek tillaridagi diniy terminologiya, asosan, diniy ta’limotlar tarqalishining tarixiy jarayonlari bilan bog‘liq. Ingliz tilidagi diniy terminlarning aksariyati qadimgi yunon, lotin va ibroniy tillaridan kirib kelgan. Masalan, “*bible*” (*injl*) so‘zi lotin tilidagi “*biblia*” (“kitoblar”) so‘zidan kelib chiqqan. Shuningdek, “*church*” (cherkov) so‘zi qadimgi yunon tilidagi “*kuriakon*” (xudoning uyi) so‘zidan kelib chiqqan.

O‘zbek tilida esa diniy terminlar asosan arab va fors tillaridan o‘zlashtirilgan. Bu o‘zlashtirish Islom dinining mintaqaga kirib kelishi bilan uzviy bog‘liq. Masalan, “*namoz*”, “*ro‘za*”, “*masjid*” kabi so‘zlar arab tilidan, “*zavvor*” va “*murid*” kabi so‘zlar esa fors tilidan kirib kelgan. Bu tillardan kirib kelgan terminlar o‘zbek tilida fonetik, morfologik va semantik o‘zgarishlarga uchragan.

Diniy terminlar, ko‘pincha, o‘z ichida chuqur ma’no qatlamlarini mujassamlashtiradi. Ingliz tilidagi diniy terminlarning semantik xususiyatlari asosan xristianlik dini tamoyillariga asoslanadi. Masalan, “*grace*” so‘zi xudoning inoyati, marhamati yoki qutqaruvini anglatadi va kontekstga qarab turlicha ma’no kasb etadi.

O‘zbek tilida esa diniy terminlar asosan islom dini bilan bog‘liq bo‘lib, arab tilidagi asl ma’noni saqlagan holda, ba’zan mahalliy o‘ziga xosliklarga moslashgan. Masalan, “*namoz*” so‘zi arab tilida ibodatni anglatadi, lekin o‘zbek tilida u faqat ma’lum bir ibodat turlarini ifodalashda qo‘llaniladi. Shuningdek, “*ro‘za*” so‘zi ham faqat Ramazon oyidagi ibodatni anglatadi, bu uning ma’nosini toraytiradi.

Diniy terminlar o‘zining morfologik tarkibi jihatidan tilda o‘ziga xos o‘ringa ega. Ingliz tilida diniy terminlar ko‘pincha prefikslar va suffikslar orqali shakllanadi. Masalan, “*unholy*” (muqaddas bo‘lmagan) so‘zi “*un-*” prefiksi yordamida hosil qilingan. Shuningdek, “*salvation*” (najot) so‘zi “*-tion*” suffiksi yordamida nom shakliga keltirilgan.

O‘zbek tilida esa diniy terminlar, asosan, arabcha grammatik shakllar ta’sirida shakllangan. Masalan, “*ibodatxona*” (ibodat qilish joyi) so‘zi forscha “*-xona*” suffiksi orqali hosil qilingan. Boshqa tomondan, arab tilidan olingan so‘zlar o‘zbek tilining sintaktik tuzilmalariga moslashgan. Misol uchun, “*Xudoga shukur*” iborasi arabcha lug‘aviy ma’no asosida shakllangan bo‘lsa-da, sintaktik tuzilishi o‘zbek tiliga moslashgan.

Diniy terminlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda, ko‘pincha, ma’noviy ekvivalentlikni saqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ingliz tilidagi terminlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda ular o‘zbek tilidagi diniy-madaniy kontekstga moslashadi. Masalan, “*God*” so‘zi o‘zbek tiliga “*Xudo*” deb tarjima qilinsa-da, ingliz tilidagi “*Lord*” so‘zi uchun bir xil ekvivalent topish qiyin. Bu so‘z ko‘pincha “*Parvardigor*” yoki “*Rab*” kabi sinonimlar bilan ifodalanadi. Shuningdek, ingliz tilidagi “*grace*” va “*faith*” kabi so‘zlar o‘zbek tilida mos keluvchi ekvivalentga ega emasligi sababli, ularning tarjimasi ko‘pincha kontekstga qarab tanlanadi. Masalan, “*grace*” so‘zi “*inoyat*”, “*marhamat*” yoki “xudoning inoyati” tarzida tarjima qilinadi.

Diniy terminlarning shakllanishi va qo‘llanishiga madaniy va tarixiy omillar katta ta’sir ko‘rsatadi. Ingliz tilida xristianlikning turli oqimlari (katolitsizm, protestantizm va pravoslavlik) diniy terminologiyani boyishiga olib kelgan. Masalan, “*mass*” (katolik marosimi), “*baptism*” (suvga cho‘qintirish) kabi so‘zlar turli diniy marosimlar bilan bog‘liq. O‘zbek tilida esa diniy terminlar asosan islomning hanafiy mazhabi ta’sirida shakllangan. Bundan tashqari, o‘zbek xalqining an’anaviy dunyoqarashi ham terminologiyada o‘z aksini topgan. Masalan, xalq orasida

“Xudo haqqi” yoki “Alloh rizosi uchun” kabi iboralar ko‘p qo‘llaniladi va bu iboralar diniy terminologiyaning xalq tiliga singib ketganligini ko‘rsatadi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi diniy terminlar o‘rtasida o‘xshashliklar mavjud bo‘lsa-da, ular turli madaniy va diniy kontekstlar sababli o‘ziga xos farqlarga ega. Masalan, ikkala tilda ham diniy marosimlarni ifodalovchi terminlar mavjud: “*prayer*” – “*namoz*”, “*fasting*” – “*ro‘za*”. Ammo ingliz tilida “*Holy Spirit*” (Muqaddas Ruh) kabi iboralar keng qo‘llaniladi, o‘zbek tilida esa bu kabi iboralarga mos keluvchi terminlar kamroq ishlatiladi.

Farqlar esa asosan diniy qarashlar va madaniy an‘analarga bog‘liq. Masalan, o‘zbek tilida diniy terminlar ko‘pincha arabcha shakllarni saqlaydi, ingliz tilida esa terminlar lotin va yunon tillaridan olingan.

Tahlil va Natija qismi: Ingliz va o‘zbek tillaridagi diniy terminlarning kelib chiqishi tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu terminologiya o‘zining ilk manbalaridan turli madaniy va tarixiy ta‘silarni o‘zida mujassam etgan. Ingliz tili uchun lotin, yunon va ibroniy tillari asosiy manba bo‘lib xizmat qilgan. Masalan, “*bible*” (*injl*), “*messiah*” (*najotkor*), “*sacrament*” (*muqaddas marosim*) kabi terminlar qadimgi yunon va lotin tillaridan kirib kelgan.

O‘zbek tili uchun esa diniy terminlarning asosiy manbasi arab tili hisoblanadi. Bu, ayniqsa, islom dini mintaqaga kirib kelgan davrdan boshlab sezilarli darajada kuchaygan. Masalan, “*zakat*”, “*namoz*”, “*savob*” kabi terminlar arab tilidan o‘zlashtirilgan. Fors tilidan kirib kelgan “*zavvor*”, “*murid*”, “*darvesh*” kabi terminlar esa mahalliy o‘zlashish jarayonida yangi semantik qirralarni egallagan.

Semantik tahlil diniy terminlarning ko‘p ma‘noli ekanligini ko‘rsatdi. Ingliz tilida bunday terminlar dinning xristianlikdagi turli oqimlariga moslashgan. Masalan, “*faith*” so‘zi nafaqat “*e‘tiqod*”, balki “*sodiqlik*” va “*ishonch*” kabi keng ma‘nolarni anglatadi.

O‘zbek tilida esa terminlar ko‘pincha asosiy diniy tamoyillarni ifodalashga qaratilgan. Misol uchun, “*duo*” so‘zi ibodatning maxsus shaklini anglatadi, lekin kundalik hayotda bu so‘z ko‘pincha “*yaxshi tilak*” yoki “*xohish*” ma‘nosida qo‘llaniladi. Bu terminlarning madaniy va ijtimoiy kontekstga moslashuvi o‘zbek tilining boy semantik qatlamlarini ko‘rsatadi.

Morfologik jihatdan ingliz tilidagi diniy terminlar ko‘pincha prefiks va suffikslar yordamida hosil qilingan. Misol uchun, “*unholy*” (*muqaddas bo‘lmagan*), “*salvation*” (*najot*), “*redemption*” (*qutqarish*) kabi so‘zlar grammatik jihatdan aniq tizimga ega.

O‘zbek tilidagi diniy terminlar esa arabcha ildiz so‘zlar va grammatik shakllarning lokal moslashuvi natijasida shakllangan. Masalan, “*masjid*” so‘zi o‘zbek tilida fonetik o‘zgarishlarga uchragan holda keng qo‘llanilmoqda. Bundan tashqari, “*ibodatxona*” kabi so‘zlar forscha “*-xona*” suffiksi yordamida hosil qilingan bo‘lib, o‘zbek tilining morfologik tizimiga moslashgan.

Diniy terminlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilishda ma‘noviy ekvivalentlikni saqlash katta muammo hisoblanadi. Ingliz tilidagi “*Holy Spirit*” (Muqaddas Ruh) iborasi o‘zbek tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinsa-da, u turli madaniy va diniy kontekstlarda bir xil tushunilmasligi mumkin.

O‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda esa arabcha kelib chiqishi bo‘lgan terminlarning xristianlikka mos ekvivalentlarini topish qiyin bo‘lishi mumkin. Masalan, “*savob*” so‘zi ingliz tiliga “*reward*” deb tarjima qilinishi mumkin, ammo uning diniy ma‘nosi to‘liq aks ettirilmaydi.

Diniy terminlarning shakllanishida madaniy va tarixiy omillar muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi terminologiya asosan xristianlikning tarixiy bosqichlari, jumladan, protestantizm va katolitsizmning rivojlanishi bilan bog‘liq. O‘zbek tilidagi terminologiya esa islom dini va Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy an‘analari ta‘sirida shakllangan.

Tahlil natijalariga ko‘ra, ingliz va o‘zbek tillaridagi diniy terminlar bir-biridan quyidagi jihatlarda farq qiladi:

Kelib chiqishi: Ingliz tili lotin va yunon tillariga asoslangan, o‘zbek tili esa arab va fors tillaridan boyigan.

Semantika: Ingliz tilidagi terminlar kengroq ma‘no qatlamlariga ega bo‘lsa, o‘zbek tilidagi terminlar ko‘pincha diniy ma‘nolar bilan cheklangan.

Morfologiya: Ingliz tilida prefiks va suffikslar ko‘p qo‘llanilsa, o‘zbek tilida arab va fors grammatik shakllaridan foydalanilgan.

Tarjima: Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasida tarjima qilishda ba‘zi terminlar uchun ekvivalent topish qiyinligi madaniy va diniy farqlarni ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, har ikkala tildagi diniy terminlar bir xalqning madaniyati, diniy e‘tiqodi va tarixining ajralmas qismi sifatida o‘z o‘rniga ega. Mazkur terminlarni tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik va tarjima faoliyati uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlari ularning tarixiy, madaniy va diniy kontekstlari bilan uzviy bog‘liq. Bu terminlarni tahlil qilish, ularning semantik va morfologik o‘ziga xosliklarini tushunishga, shuningdek, tarjima jarayonini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Mazkur tillardagi diniy terminologiya nafaqat lingvistik tadqiqotlar, balki madaniyatlararo muloqot uchun ham muhimdir.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi diniy terminlarning lingvistik xususiyatlarini tadqiq etish natijalari shuni ko‘rsatadiki, diniy terminologiya har bir tilning madaniy, tarixiy va diniy o‘ziga xosligini aks ettiruvchi muhim omildir. Ushbu terminologiya faqat tilda shakllanib qolmay, balki u bilan birga rivojlanadi va zamonaviy ijtimoiy muloqotning ajralmas qismiga aylanadi.

Tadqiqot davomida ingliz tilidagi diniy terminlarning asosan lotin, yunon va ibroniy tillaridan olinganligi, o‘zbek tilidagi diniy terminlarning esa arab va fors tillari ta‘sirida shakllangani aniqlandi. Ingliz tili xristianlik bilan bog‘liq bo‘lgan terminologiyaga, o‘zbek tili esa islom dini bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan terminlarga boyligi bilan ajralib turadi.

Xulosa qismi: Diniy terminlarning semantik tahlili ularning ko‘p ma‘nolilikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Masalan, ingliz tilidagi “grace” so‘zi “inoyat”, “marhamat” kabi ma‘nolarni anglatrsa, o‘zbek tilidagi “namoz” so‘zi ibodatning faqat bir shaklini ifodalaydi. Bu esa har bir tilda diniy terminlarning semantik doirasi va qo‘llanish chegaralarining turlicha ekanligini ko‘rsatadi.

Morfologik va sintaktik tahlillar esa diniy terminlarning har bir tildagi grammatik o‘ziga xosliklarini ochib berdi. Ingliz tilidagi terminlar, asosan, prefiks va suffikslar yordamida shakllanadigan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi terminlar arabcha va forscha grammatik shakllar ta‘sirida rivojlangan.

Shuningdek, diniy terminlarning tarjimasida ma‘noviy ekvivalentlikni ta‘minlash dolzarb masala hisoblanadi. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga va aksincha tarjima qilishda har bir tilning diniy-

madaniy konteksti hisobga olinishi zarur. Ba'zi terminlar bevosita tarjima qilib bo'lmaydigan ma'no qatlamlariga ega bo'lgani uchun kontekstual tarjima yondashuvlari qo'llaniladi.

Umuman olganda, ingliz va o'zbek tillaridagi diniy terminlar o'ziga xos madaniy va diniy merosni aks ettiruvchi muhim leksik qatlamdir. Ushbu terminlarni tadqiq etish nafaqat lingvistik ilm-fan uchun, balki tarjimonlar, madaniyatshunoslar va dinshunoslar uchun ham dolzarbdir. Kelgusida diniy terminlarning boshqa tillar bilan o'zaro ta'siri va zamonaviy ijtimoiy muloqotdagi roli bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borish maqsadga muvofiqdir. Mazkur maqola, shuningdek, tilshunoslik va tarjima amaliyotida diniy terminlarni samarali o'rganish va qo'llashga qaratilgan bo'lib, diniy leksikaning tilda va madaniyatda tutgan o'rnini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Adabiyotlar ro'yhati

1. Matyoqubov T. O'zbek tilining leksik va semantik tizimi. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti, 1989
2. Haydarov A. O'zbek tilining leksikasi va uning taraqqiyoti. Toshkent: "Fan" nashriyoti, 1996
3. Toshqulov A. Islom dini va o'zbek tili: terminologik masalalar. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2005
4. Jo'rayev Y. Tarjima nazariyasi va diniy atamalar. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2002.
5. Rustamov J. Diniy terminlarning lingvistik tahlili. Toshkent: "Navoiy" nashriyoti, 2010
6. Mavlonov, O. (2023). THE ORIGIN OF THE INITIAL MUSLIM ORGANIZATIONS IN AMERICA. "YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI MASALALARI" mavzusidagi *Respublika ilmiy–amaliy anjumani MAQOLALAR TO'PLAMI*, 41-45.
7. Anvarovich, M. O. (2021). THE FORMATION OF THE FIRST MUSLIM ORGANIZATIONS IN AMERICA. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(6), 239-243.
8. Anvarovich M. O. THE ISSUES OF THE USAGE OF RELIGIOUS TERMS //Archive of Conferences. – 2021. – T. 27. – №. 1. – С. 9-10.
9. МАВЛОНОВ О. А. ЎЗБЕКИСТОНДА ТЕОЛИНГВИСТИКА //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2019. – №. 5.
10. Mavlonov, O. (2018). Specific Features of Teaching Listening in Technical Educational Institutions. *Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent*, 8(4), 116-119.
11. Mavlonov, O. A. SOME USEFUL APPROACHES ON TEACHING LISTENING IN TECHNICAL EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS.
12. Anvarovich, M. O., & Nasimovich, R. N. (2020). Reciprocal Study of Theology and Linguistics in Uzbekistan. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).
13. RAXMONKULOVA, A. M. (2023). ESP/EAP O 'QUVCHILARINING MAXSUS LUG'ATLARGA BO'LGAN EHTIYOJLARI. *International Scientific and Current Research Conferences*, 1 (1), 291–299.
14. Nasretdinova, M. N., Saydikramova, U. X., Saydikramova, Fuzaylova, N. A., Fayziyeva, A. K., & Jabborova, Z. T. (2024). Analysis of Stylistic Aspects of the Appearance of Ellipsis in Speech. *South Eastern European Journal of Public Health*, 1676–1680.

15. M.R.Abdullayeva and others. Social Psychological Features of the Process of Professional Stress in Pedagogical Activity // Journal Power System Technology ISSN: 1000-3673, V 48, Issue 4. 2024/12. Pages 3325-3334